Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
Қарағанды техникалық университеті

Пән: Сәулет заңнамасы және нормалау

6В07301 «Сәулет» мамандығына арналған

Дәріс. 1-тақырып: Сәулет және қала құрылысы тарихына кіріспе. Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметін мемлекеттік реттеу

ӘГҒ кафедрасының з.ғ.м., аға оқытушы Абдрахманова А.А.

Қарағанды, 2026 ж.

Дәріс сабағының жоспары

1. Сәулет тарихы және қала құрылысы теориясының негіздері

2. Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметін мемлекеттік реттеу

1-сұрақ. Сәулет тарихы және қала құрылысы теориясының негіздері

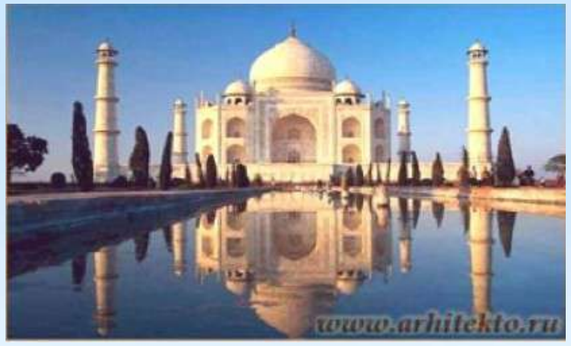

Сәулет

Сәулет, немесе сәулет өнері — ғимараттар мен құрылыстарды (олардың кешендерін қоса алғанда) салу, жобалау өнері мен ғылымы, сондай-ақ адамның өмірі мен қызметі үшін кеңістіктік орта қалыптастыратын ғимараттар мен құрылыстардың жиынтығы. Сәулет адамдардың өмірі мен қызметіне қажетті, олардың ұмтылыстарына, сондай-ақ қазіргі техникалық мүмкіндіктерге, эстетикалық және көркемдік көзқарастарға сәйкес келетін материалдық тұрғыдан ұйымдастырылған ортаны жасайды.

Сәулетте нысандардың функционалдық (мақсаты, пайдасы), техникалық (беріктігі, ұзаққа төзімділігі), эстетикалық (сұлулығы) қасиеттері және олардың көркем-бейнелік мағынасы өзара байланысты. Сәулеттің өнер ретіндегі көркемдік мәні мен ерекшелігін классикалық Витрувий үштағаны барынша дәл білдіреді: Беріктік, Пайда, Сұлулық (лат. Firmitas, Utilitas, Venustas). Кейіннен бұл формула сәулетші жұмыс істейтін үш әлем немесе үш «патшалық» ретінде өте кең мағынада түсіндіріле бастады.

Қала құрылысы

Қала құрылысы — қалаларды жоспарлау мен салудың теориясы және практикасы. Қала құрылысы функционалдық-практикалық (экономикалық, демографиялық, құрылыс-техникалық, санитариялық-гигиеналық) және эстетикалық (сәулеттік-көркемдік) міндеттерді кешенді түрде шешетін сәулет пен құрылыс саласы ретінде де анықталады.

Қала құрылысы тұрғын үй құрылысының, қаланың, ауылдың материалдық-кеңістіктік ортасын қалыптастырады, кең ауқымды қоныстану жүйелерінің ландшафтын кеңістіктік тұрғыдан ұйымдастырады.

Қалалық ортаны жоспарлауға жаңа мәселелерді цифрлық орта және, әсіресе, оның бұрын-соңды болмаған даму жылдамдығы әкелді. Даму жылдамдығының сапалық секірісі және соның салдарынан бір адам өмірінің ішінде бірнеше рет болатын әлеуметтік-технологиялық өзгерістер қалалық инфрақұрылымның дамуын ұзақ мерзімді ғана емес, орта мерзімді, тіпті ең жақын перспективада жоспарлауды да аса қиындатады.

Сәулет тарихы

1 Мегалиттік сәулет

- Дольмендер
- Менгирлер
- Стоунхендж
- Ерекшеліктері

2 Ежелгі дүние

- Египет сәулеті
- Месопотамия сәулеті
- Ежелгі Грекия сәулеті
- Ежелгі Рим сәулеті

3 Орта ғасырлар және Қайта өрлеу дәуірі

- Романдық стиль
- Готикалық стиль
- Қайта өрлеу
- Ерекшеліктері

4 XVII–XIX ғасырлар сәулеті

- Барокко
- Рококо
- Классицизм
- Ампир
- Эклектика
- Сецессион

5 XX ғасыр сәулеті

- Конструктивизм
- Модернизм
- Постмодернизм
- Деконструктивизм
- Хай-тек

Қала құрылысының тарихы

Қала құрылысы сәулеттің аясында пайда болды, көпшілік оны әлі күнге дейін сәулеттің бір бөлімі ғана деп санайды. Қалалардың өсуімен және құрылымының күрделенуімен қоғамдық-экономикалық, құрылыс-техникалық, сәулеттік-көркемдік, санитариялық-гигиеналық мәселелер көпенің қамтитын аірнайы пән — қала құрылысы пайда болды. Осы себептен де қала құрылысын білмей, сәулеттік құрылысқа дұрыс баға беру қиын.

1 Ежелгі дүниедегі қала құрылысы

2 Орта ғасырлардағы қала құрылысы

3 Жаңа дәуірдегі қала құрылысы

4 XX–XXI ғасырлардағы қала құрылысы

2-сұрақ.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметін мемлекеттік реттеу

Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі Қазақстан Республикасының 16.07.2001 жылғы «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Заңымен реттеледі.

Қазақстан Республикасының сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Заңның, Азаматтық кодекстің нормаларынан және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта Қазақстан Республикасының сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы заңнамасында көзделгеннен өзгеше қағидалар белгіленсе, онда халықаралық шарттың қағидалары қолданылады («Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Заңның 2-бабы).

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласындағы қызметтің негізгі бағыттары

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласындағы қызметтің негізгі бағыттары осы саладағы мемлекеттік, қоғамдық және жеке мүдделерді қамтамасыз етуге тиіс:

1) мемлекеттік мүдделер — өңірлердің, қалалардың, кенттердің, ауылдардың (селолардың) және басқа да қоныстардың орнықты даму жағдайларын, аумақтық көліктік жоспарлау мен жол қозғалысын ұйымдастыруды, тіршілікті қамтамасыз ету жүйелерінің, көлік пен инженерлік коммуникациялардың, байланыс пен энергетиканың жұмыс істеуін, қоршаған ортаны қорғауды, тарихи-мәдени мұра объектілерін сақтауды қамтамасыз етудегі тұтас қоғамның мүдделері;

2) қоғамдық мүдделер — жекелеген өңірлердің, қалалардың, кенттердің, ауылдардың және басқа да қоныстардың тұрғындарының осы аумақта тұрудың (болудың) қолайлы жағдайларын қамтамасыз ету, экологиялық жағдайды жақсарту, шаруашылық және өзге де қызмет нәтижесіндегі қауіпті (зиянды) әсерлерді болғызбау, елді мекендер мен оларға іргелес аумақтардың инфрақұрылымын дамыту, тарихи-мәдени мұра объектілерін, табиғи құндылықтарды сақтау жөніндегі мүдделері;

3) жеке мүдделер — жеке және заңды тұлғалардың өздеріне тиесілі жер учаскелерінде сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметін жүзеге асыруға байланысты мүдделері.

Егер азаматтар мен заңды тұлғалардың қала құрылысы және сәулет-құрылыс қызметі өздеріне тиесілі (өздері пайдаланатын) объектіні (жер учаскесін немесе өзге де жылжымайтын мүлікті) пайдалануға, иеленуге не оған билік етуге қолайсыздық немесе мүмкіндіксіздік туғызса, ол шектелуге жатады.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі мыналарды қамтиды:

1) құрылыс үшін инженерлік іздестірулер жүргізу, сәулет-қала құрылысы және құрылыс мақсаттарында картографиялық-геодезиялық қорды пайдалану;

2) сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласында Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің негіздемелерін, болжамдарын, құжаттарын жасау;

3) қала құрылысы, сәулет-құрылыс және өзге де жобалау (жобалау-сметалық) құжаттамасын белгіленген тәртіппен әзірлеу, келісу, сараптау және бекіту;

4) жаңа құрылыстарды, ғимараттарды, құрылысжайларды, инженерлік және көлік коммуникацияларын салу, сондай-ақ қолданыстағыларын кеңейту, техникалық қайта жарақтандыру, жаңғырту, реконструкциялау, реставрациялау және күрделі жөндеу;

5) аумақты инженерлік тұрғыдан дайындау, абаттандыру және көгалдандыру объектілерін салу;

6) құрылысы аяқталмаған объектілердің құрылысын консервациялау;

7) объектілерді кейіннен кәдеге жарату жөніндегі жұмыстар кешенін жүргізу;

8) ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар жүргізу және олардың нәтижелерін сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласында пайдалану;

9) қала құрылысы және сәулет-құрылыс бақылауы мен қадағалауын жүзеге асыру;

10) инжиниринтік қызметтерді тарту және көрсету;

11) сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі саласындағы қауіпсіздікті қамтамасыз ететін талаптарды белгілеу.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметінің субъектілері

Қазақстан Республикасының аумағында адамның мекендеу және тіршілік ету ортасын қалыптастыруға және дамытуға қатысатын мемлекеттік органдар, жеке және заңды тұлғалар сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметінің субъектілері болып табылады.

Егер Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде өзгеше көзделмесе, азаматтығы жоқ адамдарға, шетелдіктерге және шетелдік заңды тұлғаларға заңнамада белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының аумағында сәулет, қала құрылысы және (немесе) құрылыс қызметіне жататын жұмыстарды орындау (қызметтер көрсету) құқығы берілуі мүмкін.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметінің объектілері

1) Қазақстан Республикасының аумағы;

2) облыстардың, аудандардың аумақтары;

3) елді мекендердің және олардың бөліктерінің аумақтары;

4) функционалдық аймақтар;

5) жылжымайтын мүлік объектілері, оның ішінде өздеріне қатысты технологиялық және инженерлік жабдықтары бар құрылыстардың барлық түрлері;

6) арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар;

7) мәртебесі Қазақстан Республикасының заңнамасымен белгіленген тарих пен мәдениеттің, табиғат пен қала ландшафтының жылжымайтын ескерткіштері.

Қалалар сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметінің объектілері ретінде мыналарға бөлінеді:

1) аса ірі (халық саны 500 мың тұрғыннан асатын);

2) ірі (халық саны 100 мыңнан асатын және 500 мың тұрғынға дейінгі);

3) орта (халық саны 50 мыңнан асатын және 100 мың тұрғынға дейінгі);

4) шағын (халық саны 50 мың тұрғынға дейінгі).

Ерекше реттеу мен қала құрылысын регламенттеуге жататын сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметінің объектілері мыналарға бөлінеді:

1) ерекше реттеу мен қала құрылысын регламенттеуге жататын аумақтық объектілер;

2) ерекше реттеу мен қала құрылысын регламенттеуге жататын елді мекендер;

3) ерекше реттеуді және (немесе) қала құрылысын регламенттеуді талап ететін жекелеген жылжымайтын мүлік объектілері;

4) ерекше реттеуді және (немесе) қала құрылысын регламенттеуді талап ететін жекелеген құрылыс объектілері.

Ерекше реттеу мен қала құрылысын регламенттеуге жататын сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметінің аумақтық объектілеріне мыналар жатады:

1) экологиялық зілзала және (немесе) төтенше жағдайлар аймақтары;

2) ерекше қорғалатын табиғи аумақтар;

3) су қорғау аймақтары мен белдеулері;

4) тарихи-мәдени мұра объектілері және (немесе) қорғалатын бірегей әрі сирек кездесетін ландшафттары бар аумақтар;

5) сауықтыру, курорттық, рекреациялық және резервтік мақсаттағы аумақтар;

6) қала маңы аймақтары және агломерация аумақтары;

7) режимдік аумақтар аймақтары және Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерімен ерекше реттеу аймақтарына жатқызылған өзге де аумақтар.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметін ерекше реттеу мен қала құрылысын регламенттеуге жататын елді мекендерге мыналар жатады:

1) Қазақстан Республикасының астанасы және республикалық маңызы бар қалалар;

2) халық саны жүз мың тұрғыннан асатын қалалар;

3) курорттық қалалар мен кенттер;

4) тарихи, мәдени құндылығы бар елді мекендер, олардың бөліктері немесе оларға іргелес аумақтар не қорғалатын ландшафт объектілері, сондай-ақ қорықтар мен ұлттық парктердегі қоныстар;

5) әскери қалашықтар, шекара заставалары және өзге де жабық объектілердегі қоныстар;

6) ерекше (экстремалды) табиғи-климаттық, геотехникалық немесе гидрогеологиялық жағдайлары бар аудандарда, сондай-ақ экологиялық және техногендік зілзалалар аймақтарында не өзге де қолайсыз құбылыстар мен процестердің әсеріне ұшырайтын аймақтарда орналасқан елді мекендер.

Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметін ерекше реттеу мен қала құрылысын регламенттеуге жататын жылжымайтын мүлік объектілеріне мыналар жатады:

1) тарих және мәдениет ескерткіштері мен олардың ансамбльдері;

2) мемлекеттік табиғи-қорық қорының объектілері;

3) арнайы мемлекеттік немесе шаруашылық міндеттерді орындау үшін қажетті құрылыстар, оның ішінде адам өмірі мен денсаулығына немесе қоршаған ортаға қауіп төндіретіні алдын ала белгілі объектілер;

4) мүгедектігі бар адамдардың тұруына, болуына және жұмыс істеуіне арналған ғимараттар мен құрылыстар.

Ерекше реттеуді және (немесе) қала құрылысын регламенттеуді талап ететін әрбір құрылыс объектісі бойынша ерекше реттеуді және (немесе) қала құрылысын регламенттеуді талап ететін жекелеген объектілерді салуға арналған жобалау-сметалық құжаттаманы кезең-кезеңімен әзірлеу мен келісудің жеке жоспары бекітіледі.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі қандай заңмен реттеледі?

2. Сәулет, қала құрылысы және құрылыс саласындағы қызметтің негізгі бағыттарын атаңыз.

3. Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметінің субъектілерін атаңыз.

4. Сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметінің объектілеріне нелер жатады?

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы.

2. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Заңы (02.07.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен).

3. Қазақстан Республикасының Жер кодексі, 2003 жылғы 20 мамыр (14.07.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен).

4. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім), 1994 жылғы 27 желтоқсан (03.07.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен).

5. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім), 1999 жылғы 1 шілде (14.07.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен).

6. Колин Эллард. Мекендеу ортасы: Сәулет біздің мінез-құлқымыз бен көңіл күйімізге қалай әсер етеді = Colin Ellard “Places of the Heart: The Psychogeography of Everyday Life”. — М.: Альпина Паблишер, 2016. — 282 б. — 2000 дана. — ISBN 978-5-9614-5390-4.

7. Брокгауз бен Ефронның энциклопедиялық сөздігі: 86 томдық (82 том және 4 қосымша том). — СПб., 1890–1907.